

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПОСЛУГИ РАНЬОГО ВТРУЧАННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан реалізації державної політики України щодо надання послуги раннього втручання дітям з особливими потребами та їхнім родинам. Здійснено аналіз чинного українського законодавства, який дав змогу виділити основні ключові документи у сфері забезпечення належного розвитку дітей раннього віку. Описано існуючу позитивну практику в Україні щодо раннього втручання та процес формування і впровадження політики в сфері ранньої допомоги. Розглянуто основні ідеї, декларовані в міжнародних та національних правових документах, які враховуються при організації та втіленні ранньої комплексної допомоги на сучасному етапі. Представлено перелік критеріїв щодо включення дітей раннього віку в програму раннього втручання. Зазначено, що послуга РВ заснована на біопсихосоціальної моделі, що враховує стан здоров'я, але зосереджена на можливостях дитини, її самостійності та активній участі в житті своєї сім'ї, суспільства, а також на покращанні якості життя сім'ї в цілому.

Ключові слова: державна політика, раннє втручання, діти раннього віку з порушеннями розвитку, рання комплексна допомога, корекція.

Khomenko Svitlana

Oles Honchar Dnipro National University

THE CURRENT STATE AND PROSPECTS OF EARLY INTERVENTION IN UKRAINE

Summary. The article investigates the current state of the state policy implemented in Ukraine on early intervention for children with special needs and their families. The literary review and our own scientific research give grounds to claim that the system of early intervention in Ukraine only begins. Currently, the understanding exists at the state level that every child has the right to be raised in a family and should be included in society. An emphasis is laid on the importance of comprehensive rehabilitative services and early support for children with birth deficiencies. The present legislative framework for organizing and implementing early comprehensive care was analyzed. The priorities for reformation of the state policy concerning early intervention in Ukraine in the context of our country adaptation to EU standards were identified. The knowledge of basic concepts related to early intervention was systematized. We should understand clearly that early intervention concept is important for the formation of unified vision and approaches to develop and implement the corresponding system at national and local levels. The list of criteria for young children's inclusion into the early intervention program is presented. The existing positive Ukrainian practices on early intervention and achievements of the way of its implementation are described. We analysed current Ukrainian legislation and identified key documents ensuring services for the proper development of young children. The basic ideas declared in the international and national legal documents for organization and implementation of early comprehensive assistance at the present stage were discussed. We should state that the modern early intervention services are based on the bio-psycho-social model that takes into account child's health, but focuses mainly on his/her capabilities, development of his/her independence and active participation in his/her family life and society, as well as improving the family life quality as a whole. The policy of the modern state should be focused not only on maintaining the existing level of guarantees and creating early care mechanisms, but also on the implementation of long-term programs to radically change the foundations of the outdated special education system, concepts and methodologies for working with young children with special needs, ensuring the development of effective systems and models for providing services in the field of special education and health care.

Keywords: public policy, early intervention, young children with developmental disorders, early comprehensive care, correction.

Постановка проблеми. Одним з найбільш важливих напрямів сучасної спеціальної педагогіки і психології в Україні є рання допомога дітям з порушеннями в розвитку. За минулі десятиліття в країні значно збільшилася кількість дітей, яким необхідна комплексна підтримка фізичного, соматичного і психічного здоров'я. За даними державної служби статистики України станом на початок 2018 року кількість дітей з інвалідністю до 18 років сягнула показника 159 тисяч 044 особи [3]. Офіційні статистичні дані щодо чисельності дітей раннього віку з порушеннями розвитку та ризиком появи таких порушень в Україні відсутні. Водночас досвід іноземних країн і сучасні міжнародні дослідження свідчать, що вже в перші роки життя

приблизно у 13–18 % дітей виявляються затримки розвитку та можливий ризик їх виникнення. Тобто можна припустити, що в Україні більше ніж 289 тис. дітей віком від 0 до 4 років потребують комплексної допомоги, яка має надаватися відповідно до сучасних науково обґрунтованих підходів [10]. Тому очевидно, що у сфері охорони здоров'я і освіти предметом посиленої уваги є рання комплексна реабілітація і ранній супровід дітей з обмеженнями життєдіяльності, яка на сьогодні стає надзвичайно актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У площині дослідження політики раннього втручання свідчить про значний інтерес до вивчення зазначеної проблематики у сучасній науковій літературі. Зокрема, увагу питанням

ранньої психолого-педагогічної допомоги приділено у працях багатьох вчених різних країн світу. Серед них: Т.А. Басілова, Д. Брікер, О.А. Віннікова, М.П. Матвеева, Ю.А. Разенкова, В.М. Ремажевська, Є.А. Стребелева, О.Н. Топорова, С.Н. Феклістова, Л.М. Шипіцина та ін. Серед українських вчених завдання, зміст та форми організації ранньої корекційної допомоги у розвитку дитини з особливостями в розвитку висвітлює в своїх наукових роботах С.П. Миронова. Сучасні міжнародні тенденції та стан розвитку послуги раннього втручання в Україні знаходимо в дослідженнях Л.Ю. Байди, Є.Б. Павлової, О.Л. Іванової, Г.В. Кукурузи [2; 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розглянувши становлення сучасної системи ранньої допомоги дітям з порушеннями розвитку, доцільно зазначити, що при всіх позитивних зрушеннях щодо впровадження в Україні системи раннього втручання залишаються певні бар'єри, які заважають даному процесу, а саме: недосконалість законодавчо-нормативної бази, відсутність цілісної стратегії РВ на рівні держави, міжвідомчої координації; навчання та підготовка фахівців, державних службовців; недостатня просвіта батьків та їх залучення до процесу прийняття рішень; фінансування тощо.

Формулювання цілей статті. Виходячи з вищезазначеного, метою даної статті є висвітлення сучасних підходів у реалізації державної політики щодо надання послуги раннього втручання дітям з особливими потребами та їхнім родинам й окреслення пріоритетних напрямів її розвитку в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що вік від народження до 3х років включно є етапом стрімкого та інтенсивного початкового розвитку якостей і властивостей особистості. Різні відхилення в розвитку, що виникають в цей віковий період, які проявляються навіть в мінімальному ступені, можуть привести до виражених розладів рухової, психічної і мовленнєвої функцій в старшому віці. З іншого боку, ранній вік характеризується пластичністю і значними компенсаторними можливостями в цілому усього організму і нервової системи зокрема. Це дає можливість мінімізувати прояв наслідків негативної дії різних патогенних чинників. Рання медико-психолого-педагогічна допомога дозволяє ефективніше компенсувати порушення в психофізичному розвитку дитини і тим самим пом'якшити або попередити вторинні відхилення.

Розвиток ранньої допомоги в 21 столітті здійснюється в сукупності змін поглядів на людей з інвалідністю, що затверджує цінність і права будь-якої людини з екологічного погляду на природу її функціонування. Цей розвиток супроводжується переглядом цілої системи ранньої допомоги, у тому числі дослідження стандартів якості, які покликані гарантувати доступність, прозорість надання послуг, сприяння батьків в абсолютно усіх діях життєвого циклу їх надання/отримання, рефлексивність усіх фахівців команди. У даному контексті найбільшої значущості набувають впливи на чинники навколишнього світу дитини, включаючи як додаткові продукти і технології, так і соціальні чинники в прямому

або видаленому оточенні дитини, всю систему громадських служб, які були задіяні в регіональній системі ранньої допомоги [1].

Аналіз літературних джерел і власні наукові розвідки дають підстави стверджувати, що в Україні система ранньої допомоги знаходиться у стадії становлення. Наразі в Україні на рівні держави виникло розуміння того, що кожна дитина має право на сім'ю і має бути включена в суспільство. Український уряд, у свою чергу, усвідомив необхідність цілком нового підходу допомоги сім'ям, які виховують дітей з особливими потребами. Так, 13 квітня 2017 року між профільними міністерствами, громадськими організаціями був підписаний Меморандум про взаєморозуміння у створенні Платформи і вироблення єдиних підходів формування в Україні системи раннього втручання. А Кабінет Міністрів України затвердив План дій для реалізації пілотного проекту з впровадження практики надання послуги раннього втручання у 2017–2020 роках [2].

На сьогодні не існує єдиного визначення поняття «раннє втручання» (РВ):

1) Раннє втручання – всі можливі заходи, орієнтовані на розвиток дитини, а також на супровід батьків, які здійснюються безпосередньо і негайно після визначення стану та рівня розвитку дитини (Європейська асоціація раннього втручання Eurlyauid);

2) Система раннього втручання – система заходів, спрямованих на розвиток дітей раннього віку (від народження до 4 років) з фізичними, сенсорними, психічними, інтелектуальними порушеннями розвитку або ризиком виникнення таких порушень та орієнтованих на підтримку батьків чи законних представників таких дітей (Проект «Розвиток раннього втручання в Україні», ЮНІСЕФ, НАІУ, БФ «Інститут раннього втручання»);

3) Раннє втручання – програми раннього втручання в сфері дитинства, які спрямовані на підтримку маленьких дітей з ризиком затримки розвитку, або дітей молодшого віку, в яких виявлені затримка розвитку або інвалідність. Програми включають широкий спектр послуг та підтримки для забезпечення і підвищення дитячого особистого розвитку і стійкості, зміцнення компетенції сім'ї, а також сприяння соціальної інтеграції сімей і дітей (Early childhood development and disability: discussion paper.WHO&UNICEF, 2012);

4) Раннє втручання – система скоординованих послуг, які допомагають дітям із затримкою в розвитку або інвалідністю та сприяють зростанню і розвитку дитини відповідно до її віку і підтримують сім'ї в критичні ранні роки [15].

При формуванні політики послуги РВ в Україні і в наданні її на практиці використовують таке визначення РВ:

Раннє втручання – це спеціально організована система психологічної, соціальної, медичної та педагогічної допомоги сім'ям, які виховують дітей від народження до 4 років з порушеннями розвитку або ризиком їх виникнення, спрямованої на розвиток дитини і нормалізацію життя її сім'ї.

РВ відрізняється від уже існуючих на сьогодні послуг, де основним завданням є встановлення діагнозу та здійснення лікувальних і реабілітаційних заходів. Сучасна послуга РВ заснована

на біо-психосоціальній моделі, що враховує стан здоров'я, але зосереджена на можливостях дитини, її самостійності та активній участі в житті своєї сім'ї, суспільства, а також на покращанні якості життя сім'ї в цілому.

Раннє втручання, з огляду провідних міжнародних організацій, таких як ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО, ВООЗ, профільні комітети ООН і Ради Європи, належить до забезпечення права наймолодших дітей (0–3 роки) та їхніх сімей на отримання такої підтримки і допомоги, якої вони потребують. Як правило, ця підтримка ґрунтується на мульти-професійному алгоритмі, який поєднує медичний, освітній, психологічний і соціальний компоненти та надається дітям від 0 до 3 років, включаючи дітей групи ризику, дітей з порушеннями розвитку, дітей з інвалідністю, та їхнім родинам [2].

Існують певні критерії включення дітей раннього віку в програму раннього втручання. Хоча в різних країнах, як і у випадку з віковим діапазоном, використовуються різні критерії включення дитини в програму раннього втручання, існує також ряд загальних критеріїв, а саме (Hebbeler, Spiker, Mallik, et al., 2003; NEELS, 2007, Eurlayaid, 1993):

1. Діти з відставанням в розвитку у будь-якій з областей на більш ніж 2 стандартні відхилення. Відставання має бути виявлене за допомогою нормованих шкал. У різних Штатах Америки також використовуються такі показники, як відставання в розвитку у будь-якій з областей на більш ніж 12 місяців в порівнянні з популяційними нормами; відставання на 33% в одній області, на 25 % в двох областях або на 20 % в трьох областях;

2. Діти, які мають особливі потреби для успішного розвитку, навчання і адаптації в суспільстві. Як правило, це діти зі встановленими діагнозами або конкретними порушеннями, що ведуть до відставання в розвитку, наприклад, хронічні соматичні захворювання, генетичні порушення (синдром Дауна, синдром Прадера-Віллі, та ін.), рухові порушення при різних неврологічних захворюваннях (ДЦП, нейрому'язові захворювання), множинні порушення, порушення аутистичного спектру, сенсорні порушення;

3. Недоношені і маловісні діти (екстремально низька маса тіла при народженні менше 2,5 кілограм);

4. Діти, які народилися від матерів, що вживали алкоголь або наркотичні речовини під час вагітності;

5. Діти, які піддавалися насильству і депривації (включаючи дітей з сімей, що входять до групи соціального ризику і дітей, що знаходилися деякий час в системі групового відходу поза сім'єю) [4].

Організація та втілення ранньої комплексної допомоги на сучасному етапі розглядаються із врахуванням наступних основних ідей, декларованих в міжнародних та національних правових документах:

1) Визнання самоцінності дошкільного періоду і значимості досягнень в розвитку дитини від народження до трьох років для всього наступного життя;

2) Необхідність покращення якості життя осіб із особливостями психофізичного розвитку з перших місяців життя;

3) Забезпечення прав батьків на вибір варіантів корекційно-педагогічної допомоги та можливостей її своєчасного надання дітям;

4) Досягнення безперервності і переваги освіти (в сім'ї, дошкільному закладі, школі і т. ін.) [7].

За останні роки в Україні створено нормативно-правове поле для організації та здійснення ранньої комплексної допомоги. Аналіз чинного законодавства дав змогу виділити основні ключові документи у сфері забезпечення належного розвитку дітей раннього віку:

– Конвенція ООН про права дитини (відповідний План дій щодо реалізації положень Конвенції);

– Конвенція ООН про права людей з інвалідністю (відповідний План дій щодо реалізації положень Конвенції);

– Указ Президента України № 553/2016 від 13.12.2016 р. «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» («...розробити та затвердити концепцію створення та розвитку системи послуг раннього втручання»);

– Розпорядження КМУ № 948-р від 14 грудня 2016 р. «Деякі питання реалізації пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я і життя»;

– План заходів з реалізації у 2017–2020 роках пілотного проекту «Створення системи надання послуг раннього втручання» для забезпечення розвитку дитини, збереження її здоров'я і життя»;

– Національна стратегія у галузі прав людини, затверджена Указом Президента України № 501/2015 від 25.08.2015 р. та План дій № 1393р від 23.11.2015 р. (Розпорядження КМУ) [13].

Завдання розвивати раннє втручання в Україні зафіксовано в Рекомендаціях парламентських слухань на тему: «Освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення дітей з порушеннями психофізичного розвитку: проблеми та шляхи їх вирішення», що закріплені постановою Верховної Ради України від 13.01.2015 № 96-VIII.

Для впровадження в Україні послуг раннього втручання є наукове, практичне і методичне підґрунтя, що зафіксовано в постанові Президії Національної академії медичних наук України від 22.11.2012 № 26/2 «Про створення в Україні системи раннього втручання для реабілітації дітей перших років життя».

Важливість розвитку в Україні системи раннього втручання було також підтверджено дослідженням представництва Світового банку в Україні «Ранній розвиток дітей з особливими потребами в Україні. Аналіз ситуації та подальші рекомендації», що проводилось у 2014 році SOFT Tulip із залученням громадського сектору. Комітет ООН з прав людей з інвалідністю у своїх Заключних зауваженнях стосовно першої доповіді України про стан реалізації Конвенції ООН про права людей з інвалідністю рекомендував Україні створити доступні комплексні послуги та програми абілітації та реабілітації, такі як раннє втручання, забезпечивши комплексну, міждисциплінарну та індивідуальну підтримку особам з інвалідністю та їх сім'ям.

Президент України Указом від 13 грудня 2016 року № 553/2016 «Про заходи, спрямовані на забезпечення додержання прав осіб з інвалідністю» постановив Кабінету Міністрів Украї-

ни протягом 2017 року розробити та затвердити концепцію створення та розвитку системи послуг раннього втручання [5].

На цей час в Україні існує певний спектр послуг, які надаються закладами різного відомчого підпорядкування сім'ям з маленькими дітьми. Функціонують різні установи системи охорони здоров'я, освіти, соціального захисту та недержавних організацій, які надають послуги дітям з порушеннями розвитку та їх родинам. Запроваджено сучасні медико-соціальні реабілітаційні технології, вдалося створити понад 45 центрів медико-соціальної реабілітації в системі МОЗ України, робота яких перш за все спрямована на надання комплексної реабілітаційної допомоги дітям раннього та дошкільного віку [9]. У системі реабілітаційних установ Мінсоцполітики вже 54 установи надають послуги дітям групи ризику (від 0 до 3 років), з них 3 державні установи. Чисельність отримувачів послуги раннього втручання протягом 2017–2018 років разом по всіх пілотних регіонах становить 3121 сім'ю. Зокрема у Харківській області послугу отримували за цей період 1618 сімей, з них у Благодійному фонді «Інститут раннього втручання» (м. Харків) 150 сімей [6]. Саме Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» (м. Харків), який більше 14 років надає послуги з раннього втручання відповідно до міжнародних стандартів, відіграє провідну роль у впровадженні раннього втручання в Україні. Фонд підтримує дослідження, видає публікації, працює з медіа, а також усіма можливими способами залучає батьків до обговорення політики впровадження раннього втручання.

Міжнародна громадська організація Health-Pract (Лондон), Національна Асамблея людей з інвалідністю України та Благодійний фонд «Інститут раннього втручання» (Харків) з осені 2016 започаткували та впроваджують Програму «Батьки за раннє втручання в Україні». Програма спрямована на підтримку недержавних організацій (НДО), якими керують батьки (або які створені батьками) дітей з інвалідністю («батьківські» НДО) та активних батьків дітей з порушеннями розвитку та/або інвалідністю в їх участі в процесах розробки та впровадження системи раннього втручання в Україні.

В рамках Програми впроваджується проект «Збільшення здібностей громадських організа-

цій, керованих батьками, підтримувати забезпечення реформ, спрямованих на права і потреби дітей з інвалідністю раннього віку в Україні» (впроваджується за фінансування ЕС). А також протягом 2017 року за фінансування уряду Німеччини і за підтримки ЮНІСЕФ впроваджувався проект «Підтримка батьків дітей з інвалідністю задля їх ефективного партнерства в розробці раннього втручання в Східній Україні». На сьогодні Програма впроваджується у 10 регіонах України: Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Закарпатській, Запорізькій, Луганській, Львівській, Одеській та Харківській областях, а також в м. Києві [11].

Завдяки активній діяльності громадських організацій на сьогодні в Україні команди раннього втручання працюють на базі Благодійного фонду «Інститут раннього втручання» (м. Харків), навчально-реабілітаційного центру «Джерело» (м. Львів), Закарпатського обласного центру комплексної реабілітації «Дорога життя» (м. Ужгород), НДО «Здорове суспільство» [2].

Підсумовуючи все вищесказане, необхідно зазначити, що сьогодні у багатьох країнах Європи, Америки й Азії розроблена національна політика, яка регламентує діяльність у сфері розвитку дитини раннього віку (РДРВ). Україна також прагне до створення нової освітньої системи, яка б поєднала у собі національні традиції та основні світові досягнення і в якій би успішно розвивалися діти раннього віку [12].

Висновки і пропозиції. Таким чином, ми впевнені в тому, що політика сучасної держави має бути зорієнтована не лише на підтримку наявного рівня гарантій і створення механізмів ранньої допомоги, а й на реалізацію довготривалих програм щодо кардинальної зміни основ застарілої дефектологічної системи, концепції та методології роботи з дітьми раннього віку з особливими потребами, які мають бути переглянуті для забезпечення розвитку ефективних систем та моделей надання послуг у сфері спеціальної освіти і охорони здоров'я.

Перспективи подальшого вивчення заявленої проблеми вбачаємо у дослідженні процесу розробки стратегії і тактики створення єдиної державної системи раннього виявлення та спеціальної допомоги дітям з особливостями у розвитку та їхнім сім'ям.

Список літератури:

1. Ахметзянова А.И. Технологии раннего вмешательства в современном образовательном пространстве. Актуальные проблемы специальной психологии и коррекционной педагогики: теория и практика: сборник научных трудов IX Международной научно-образовательной конференции. 23 апреля 2015 г. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 2015. Вып. 9. С. 8–15.
2. Байда Л.Ю., Павлова Є.Б., Іванова О.Л., Кукуруза Г.В. Формування політики раннього втручання: тренінговий модуль. Київ, 2017. 62 с.
3. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (дата звернення: 18.03.2020).
4. Доброва-Крол Н. Раннее вмешательство: Ключевые аспекты и международный опыт. Международный детский фонд ООН (ЮНИСЕФ). Киев, 2014. 48 с.
5. Законодавство щодо впровадження системи раннього втручання в Україні, 2017. URL: <http://rvua.com.ua/laws/zakonodavstvo-shchodo-vprovadzhennya-sistemi-rannogo-vtruchannya-v-ukraini-61> (дата звернення: 17.03.2020).
6. Кропівницька М.Е. Впровадження послуги раннього втручання на рівні пілотних областей в Україні. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 6. С. 132–137. URL: 10.32702/2306-6814.2019.6.132 (дата звернення: 18.03.2020).
7. Лауткина С.В. Ранняя комплексная помощь детям с особенностями психофизического развития: учеб.-метод. пособие. Витебск : УО «ВГУ им. П.М. Машерова», 2011. 47 с. Библиогр.: С. 42–46.

8. Миронова С.П. Психолого-педагогічний супровід розвитку дитини раннього віку з психічними вадами як умова профілактики дезадаптації. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка*, 2011. С. 316–321.
9. Моїсєєнко Р.О. Розвиток в Україні медико-соціальної допомоги дітям раннього віку з обмеженими можливостями здоров'я. *Міжнародний неврологічний журнал*. 2014. № 3. С. 166–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnzh_2014_3_46 (дата звернення: 18.03.2020).
10. Про схвалення Концепції створення та розвитку системи послуг раннього втручання (РВ) в Україні (2018). URL: <https://www.msp.gov.ua/projects/304/> (дата звернення: 17.03.2020).
11. Програма «Батьки за раннє втручання в Україні». URL: <https://naiu.org.ua/programa-batky-za-rannye-vtruchannya-v-ukrayini/> (дата звернення: 15.03.2020).
12. Рагозіна В.В. Стратегії навчання і розвитку дитини раннього віку в документах ООН і їх реалізація в Україні. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]. Психолого-педагогічні науки*. 2014. № 4. С. 205–209. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_4_41. (дата звернення: 17.03.2020).
13. Скрипка Н. Існуюча законодавча база з раннього втручання в Україні та поточна реформа. URL: <http://rvua.com.ua/media/412/a68b14492f7e5704f718f0a04c76eb90.pdf> (дата звернення: 17.03.2020).
14. Соломка О. М. Створення державної системи ранньої допомоги. Перспективи в розвитку спеціальної освіти. URL: <http://um.co.ua/8/8-3/8-32856.html> (дата звернення: 16.03.2020).
15. Overview of Early Intervention URL: www.parentcenterhub.org/repository/ei-overview/ (дата звернення: 15.03.2020).

References:

1. Akhmetzyanov, A.I. (2015). Tekhnologii rannego vmeshatel'stva v sovremennom obrazovatel'nom prostranstve [Early intervention technologies in the modern educational space]. *Proceedings of the Aktual'nyye problemy spetsial'noy psikhologii i korrektsionnoy pedagogiki: teoriya i praktika: IX Mezhdunarodnaya nauchno-obrazovatel'naya konferentsiya* (Russia, Kazan, 23 April 2015). Kazan: Kazan Federtal University, vol. 9, pp. 8–15. (in Russian)
2. Bajda, L.Ju., Pavlova, Je.B., Ivanova, O.L., & Kukuruza, Gh.V. (2017). Formuvannya polityky rannoho vtruchannia: treninhovyi modul [Forming an Early Intervention Policy: A Training Module]. Kyiv: National Assembly of People with Disabilities of Ukraine. (in Ukrainian)
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (accessed 18 April 2020). (in Ukrainian)
4. Dobrova-Krol, N. (2014). Rannee vmeshatel'stvo: Klyuchevye aspekty i mezhdunarodnyy opyt [Early Intervention: Key Aspects and International Experience]. *Mezhdunarodnyy detskiy fond OON (YuNISEF)*. Available at: <http://rvua.com.ua/media/210/311469fa6b422d328e6b82f4ff6be53c.pdf> (accessed 3 September 2020). (in Russian)
5. Zakonodavstvo shchodo vprovadzhennia systemy rannoho vtruchannia v Ukraini (2017) [Legislation on implementation of the early intervention system in Ukraine]. Available at: <http://rvua.com.ua/laws/zakonodavstvo-shchodo-vprovadzhennya-sistemi-rannogo-vtruchannya-v-ukraini-61> (accessed 17 March 2020). (in Ukrainian)
6. Kropivnytska, M. (2019). Vprovadzhennia posluhy rannoho vtruchannia na rivni pilotnykh oblastei v Ukraini [Early intervention service implementation at the level of the pilot areas in Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*. Mykolayiv: Petro Mohyla Black Sea National University, vol. 6, pp. 132–137. (in Ukrainian)
7. Lautkina, S.V. (2011). Rannyaya kompleksnaya pomoshch' detyam s osobennostyami psikhofizicheskogo razvitiya: uchebno-metodicheskoye posobiye [Early comprehensive assistance to children with special needs of psychophysical development: textbook]. Vitebsk: UO VSU named after P.M. Masherov, pp. 42–46. (in Russian)
8. Myronova, S.P. (2011). Psykholoho-pedahohichniy suprovod rozvytku dytyny rannoho viku z psykhiichnymi vadamy yak umova profilaktyky dezadaptatsii [Psychological and pedagogical support for the development of a young child with mental disabilities as a condition for preventing maladaptation]. *Kamianets-Podil'skiy Ivan Ohiienko National University*, pp. 316–321. (in Ukrainian)
9. Moiseienko, R.O. (2014). Rozvytok v Ukraini medyko-sotsialnoi dopomohy ditiam rannoho viku z obmezhenymy mozhlyvostyami zdorovia. *Mizhnarodnyi nevrolohichnyi zhurnal* [Development of medical and social assistance in Ukraine for young children with disabilities]. *Mizhnarodnyi nevrolohichnyi zhurnal* [International Neurological Journal] (electronic journal), no. 3, pp. 166–168. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mnzh_2014_3_46 (accessed 17 March 2020). (in Ukrainian)
10. Pro skhvalennia Kontseptsii stvorennia ta rozvytku systemy posluh rannoho vtruchannia (RV) v Ukraini (2018) [On approval of the Concept of creation and development of the system of early intervention services (RW) in Ukraine]. Available at: <https://www.msp.gov.ua/projects/304/> (accessed 17 March 2020). (in Ukrainian)
11. Prohrama «Batky za rannie vtruchannia v Ukraini» [Parents for Early Intervention in Ukraine Program]. Available at: <https://naiu.org.ua/programa-batky-za-rannye-vtruchannya-v-ukrayini/> (accessed 15 March 2020). (in Ukrainian)
12. Rahozina, V.V. (2014). Stratehii navchannia i rozvytku dytyny rannoho viku v dokumentakh OON i yikh realizatsiia v Ukraini [Strategies of early childhood education and development in UN documents and their implementation in Ukraine]. *Psykholoho-pedahohichni nauky*. Nizhyn: Nizhyn Mykola Gogol State University, no. 4, pp. 205–209. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzsp_2014_4_41 (accessed 17 March 2020). (in Ukrainian)
13. Skrypka, N. Isnuuucha zakonodavcha baza z rannoho vtruchannia v Ukraini ta potochna reforma [Existing legislative framework for early intervention in Ukraine and ongoing reform]. Available at: <http://rvua.com.ua/media/412/a68b14492f7e5704f718f0a04c76eb90.pdf> (accessed 17 March 2020). (in Ukrainian)
14. Solomka, O.M. Stvorennia derzhavnoi systemy rannoi dopomohy. Perspektyvy v rozvytku spetsialnoi osvity [Creation of the state system of early aid. Perspectives in the development of special education]. Available at: <http://um.co.ua/8/8-3/8-32856.html> (accessed 16 March 2020). (in Ukrainian)
15. Overview of Early Intervention (2017). Available at: <https://www.parentcenterhub.org/ei-overview/> (accessed 3 September 2020).